

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-2-17>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АГРЕСИВНОСТІ У ПРЕДСТАВНИКІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Пономаренко Яна Сергіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3374-3930

Шиліна Алла Андріївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0001-7377-0776

Теоретичний аналіз у статті базується на сучасних підходах до вивчення агресивності. Результати теоретичного аналізу підтверджують важливість вивчення агресивної поведінки у працівників сектору безпеки та оборони, зокрема поліцейських та військовослужбовців, оскільки вони працюють у високоризикованих та стресових умовах, де виявлення агресивності може мати серйозні наслідки як для них самих, так і для оточуючих. Розуміння причин та механізмів агресивної поведінки в цих професійних групах є ключовим для розробки ефективних стратегій психологічної підтримки, профілактики конфліктів та забезпечення безпеки як у робочому середовищі, так і в ширшому соціальному контексті.

Метою дослідження є вивчення та порівняльний аналіз особливостей агресивної поведінки серед представників сектору безпеки та оборони в контексті гендерних розбіжностей. Використовуючи опитувальник рівня агресивності А. Buss та А. Durkee, було проведено дослідження на вибірці, яка включала поліцейських, військовослужбовців Нацгвардії та Збройних Сил України. Вибірка дослідження налічувала 257 осіб. Математико-статистична обробка результатів здійснювалася за допомогою t-критерія Стьюдента для незалежних вибірок.

У статті проведено порівняльний аналіз агресивної поведінки серед представників сектору безпеки та оборони, зокрема поліцейських, військовослужбовців Збройних Сил України (ЗСУ) та військовослужбовців Національної гвардії. Досліджено п'ять складових агресивності: фізичну агресію, вербальну агресію, драгтивність, ворожість та відчуття провини. Виявлено, що серед чоловіків ЗСУ спостерігається більша виражена фізична та вербальна агресія порівняно з іншими групами, тоді як в жіночих кадрах Нацгвардії фіксується більша виражена фізична агресія. Дослідження дозволяє краще розуміти особливості агресивної поведінки у працівників сектору безпеки та оборони, що може сприяти розвитку ефективних психологічних інтервенцій для зменшення агресивності та забезпечення внутрішнього контролю в цих професійних групах.

Ключові слова: агресивність, військовослужбовці ЗСУ, військовослужбовці Нацгвардії, гендер, поліцейські, сектор безпеки та оборони, стресові умови.

Ponomarenko Yana, Shylina Alla. Comparative analysis of aggression among representatives of the security and defense sector

The theoretical analysis in the article is based on modern approaches to studying aggression. The results of the theoretical analysis confirm the importance of studying aggressive behavior in security and defense sector employees, particularly police officers and military personnel, as they work in high-risk and stressful conditions where displaying aggression can have serious consequences for both themselves and others. Understanding the causes and mechanisms of aggressive behavior in these professional groups is crucial for developing effective strategies for psychological support, conflict prevention, and ensuring safety in both the workplace and broader social context.

The study aims to survey and compare the characteristics of aggressive behavior among representatives of the security and defense sector in the context of gender differences. Using the Aggression Questionnaire by A. Buss and A. Durkee, a study was conducted on a sample that included police officers, National Guard, and Armed Forces of

Ukraine personnel. The research sample consisted of 257 individuals. Mathematical and statistical processing of the results was carried out using the Student's t-test for independent samples.

The article provides a comparative analysis of aggressive behavior among representatives of the security and defense sector, including police officers, Armed Forces of Ukraine (AFU) personnel, and National Guard personnel. Five components of aggression were examined: physical aggression, verbal aggression, irritability, hostility, and guilt feelings. It was found that among AFU male personnel, there is a more pronounced physical and verbal aggression compared to other groups, while among female National Guard personnel, more pronounced physical aggression is observed. The study allows for a better understanding of the characteristics of aggressive behavior in security and defense sector employees, which may contribute to the development of effective psychological interventions to reduce aggression and ensure internal control in these professional groups.

Key words: *aggression, AFU personnel, National Guard personnel, gender, police officers, security and defense sector, stressful conditions.*

Вступ

Проблематика агресивності серед представників сектору безпеки та оборони є надзвичайно актуальною та складною проблемою в умовах сьогодення, яка потребує глибокого вивчення та комплексного підходу до її вирішення. Представники цього сектору часто знаходяться в умовах підвищеного стресу, небезпеки та постійної загрози життю, а в умовах війни поготів, що може призводити до виникнення та посилення агресивних тенденцій. Агресивність, як психологічна характеристика, може мати різноманітні прояви – від вербальної агресії до фізичних дій. Високий рівень агресивності серед працівників сектору безпеки та оборони може негативно впливати на їхню професійну діяльність, взаємостосунки та загальний психологічний стан. Це, своєю чергою, може призводити до підвищення ризику конфліктів, помилок у прийнятті рішень та порушення етичних норм. Важливо зазначити, що агресивність може мати як внутрішні, так і зовнішні причини. Внутрішні причини включають особистісні особливості, психоемоційний стан, рівень професійної підготовки та адаптації до стресових ситуацій. Зовнішні причини можуть бути пов'язані з робочим середовищем, умовами служби, міжособистісними відносинами в колективі та суспільними факторами.

Ю. Білюченко вважає, що агресивність як психологічний феномен охоплює емоційні, когнітивні та біологічні аспекти, а також соціальні, культурні та ситуативні впливи. Авторка наголошує, що вона може виникати через негативні емоції, спотворені схеми мислення або генетичні чинники, а також під впливом сімейного середовища, культурних норм і ситуацій [1]. Дослідниця підкреслює, що агресія в діяльності поліції є складним психологічним феноменом, який охоплює емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти, пов'язані з виконанням службових обов'язків у стресових і небезпечних умовах. Поліцейські, запевняє Ю. Білюченко, часто стикаються з ситуаціями, які викликають високий рівень стресу, фрустрації та небезпеки, що може призводити до підвищеної агресивності серед особового складу [2].

Агресивність представників сектору безпеки та оборони, таких як поліцейські, військові та інші силові структури, є багатогранною проблемою. Робота в секторі безпеки та оборони вимагає високого рівня емоційної стійкості. Часті зіткнення з небезпекою, насильством та смертю можуть викликати сильні негативні емоції, такі як гнів, страх, які, якщо не контролювати, можуть призвести до агресивної поведінки. Представники цих професій повинні швидко приймати рішення в умовах невизначеності та небезпеки. Схильність до агресії може посилюватися через когнітивні упередження, такі як «військовий менталітет», де інші сприймаються як потенційні загрози [5]. Військова справа є специфічною та вимогливою, адже вона є вельми складною, небезпечною та передбачає широку варіативність й динамічності дій, йдеться у роботі Є. Коваленко [3]. Бажання досягти позитивного результату підвищує емоційну напругу та психологічне виснаження у фахівців. Науковці вважають, що здатність адекватно реагувати на екстремальні фактори покращує надійність професійної діяльності. Фахівці з військової психології наголошують на важливості ідентифікації, розвитку та оптимізації позитивних якостей

військовослужбовців для підвищення їх ефективності та оптимального функціонування [7]. С. Трачук з колегами підкреслюють, що особливо важливим для військового персоналу є вміння контролювати агресивність, яка може бути необхідною для ефективного виконання завдань, але має бути під постійним контролем для запобігання негативним наслідкам [6]. Закордонні науковці наголошують на специфіці реактивної агресивності, яка дозволяє військовим долати складні ситуації [8]. Звідси, дослідження психологічних аспектів агресивності серед представників сектору безпеки та оборони є надзвичайно важливим та актуальним.

Метою дослідження є вивчення та порівняльний аналіз особливостей агресивної поведінки серед представників сектору безпеки та оборони в контексті їх гендерних розбіжностей.

Матеріали та метод. Вибірка дослідження налічувала 257 представників сектору безпеки та оборони України: поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України та військовослужбовці Збройних сил України. Першу групу становили поліцейські, з яких 53 чоловіків та 45 жінок. Другу групу склали військовослужбовці (Нацгвардія), з яких 47 чоловіків та 42 жінки. Третю групу налічували військовослужбовці (ЗСУ), з яких 39 чоловіків та 31 жінка. Для досягнення поставленої мети було залучено «Опитувальник рівня агресивності» авторів А. Buss та А. Durkee [4].

Результати

Результати дослідження прояву агресивності у чоловіків сектору безпеки та оборони наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники агресивності у чоловіків сектору безпеки та оборони ($M \pm m$)

Шкала	Група 1 Поліцейські	Група 2 Військово- службовці (Нацгвардія)	Група 3 Військово- службовці (ЗСУ)	t (1-2)	t (1-3)	t (2-3)
Фізична агресія	4.83 ± 0.87	6.52 ± 0.92	8.09 ± 0.79	1.33	2.77**	1.29
Вербальна агресія	7.56 ± 0.92	5.06 ± 0.85	9.25 ± 0.73	2.00*	1.44	3.74***
Непряма агресія	7.74 ± 0.90	7.14 ± 0.87	6.31 ± 0.75	0.48	1.22	0.72
Дратівливість	3.45 ± 0.94	4.56 ± 0.93	7.69 ± 0.71	0.84	3.60***	2.68**
Негативізм	4.12 ± 0.88	2.38 ± 0.86	3.42 ± 0.80	1.41	0.59	0.89
Схильність до підозр	2.81 ± 0.96	3.74 ± 0.85	4.73 ± 0.76	0.73	1.57	0.87
Образа	3.26 ± 0.93	8.65 ± 0.84	4.86 ± 0.82	4.30***	1.29	3.23***
Відчуття провини	7.18 ± 0.88	5.39 ± 0.80	3.07 ± 0.74	1.51	3.57***	2.13*

Примітки: * – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,05$; ** – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,01$; *** – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,001$.

Було встановлено, що за шкалою «Фізична агресія» показник, зафіксований у третій групі, є вірогідно більшим, ніж у першій групі ($p \leq 0.01$), що свідчить про більшу схильність військовослужбовці (ЗСУ) до прояву фізичних форм агресії у порівнянні з поліцейськими чоловічої статі.

За шкалою «Вербальна агресія» показники у першій ($p \leq 0.05$) та третій ($p \leq 0.001$) групах є вірогідно більшими у порівнянні з другою групою. Отже, на чоловічій вибірці виявлено, що поліцейські та військовослужбовці (Нацгвардія) виявляють більшу готовність проявити вербальну агресію, ніж військовослужбовці (ЗСУ). За шкалою «Дратівливість» показники у третій групі є вірогідно вищим на відміну від першої ($p \leq 0.00$) та другої ($p \leq 0.01$) груп. Таким чином, чоловіки військовослужбовці (ЗСУ) виявилися більш налаштованими проявити негативні почуття або роздратування у будь-якій ситуації, ніж поліцейські та військовослужбовці (Нацгвардія).

За шкалою «Образа» встановлені у другій групі показники є вірогідно більшими порівняно з першою ($p \leq 0.001$) та третьою ($p \leq 0.001$) групами. Тобто, чоловіки військовослужбовці (Нацгвардія) переважають поліцейських та військовослужбовців (ЗСУ) у схильності проявити заздрощі або негативні почуття щодо інших. За шкалою «Відчуття провини» показники, виявлені у першій ($p \leq 0.001$) та другій групі ($p \leq 0.05$) є вірогідно більшими у порівнянні з третьою. Це засвідчує, що поліцейські та військовослужбовці (Нацгвардія) характеризуються більшою схильністю відчувати докори сумління за власну поведінку, невиправдані сподівання та вчинки, ніж чоловіки військовослужбовці (ЗСУ). За шкалами «Непряма агресія», «Негативізм» та «Схильність до підозр» не було встановлено вірогідних відмінностей у досліджуваних групах чоловіків сектору безпеки та оборони. Тобто, прихована агресія, негативні почуття та підозрливість не продемонстрували вікових особливостей у чоловічій вибірці.

Результати, отримані у дослідженні індексів агресивності та ворожості у чоловіків сектору безпеки та оборони, презентовані в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники індексів агресивності та ворожості у чоловіків сектору безпеки та оборони ($M \pm m$)

Шкала	Група 1 Поліцейські	Група 2 Військово- службовці (Нацгвардія)	Група 3 Військово- службовці (ЗСУ)	t (1-2)	t (1-3)	t (2-3)
Індекс агресивності	16.51 ± 0.89	16.14 ± 0.85	25.03 ± 0.76	0.30	7.28 ***	7.80 ***
Індекс ворожості	6.07 ± 0.92	12.39 ± 0.90	9.59 ± 0.81	4.91***	2.87**	2.31*

Примітки: * – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,05$; ** – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,01$; *** – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,001$.

Було визначено, що за шкалою «Індекс агресивності» зафіксований у третій групі показник є вірогідно більшим, ніж у першій ($p \leq 0.001$) та другій ($p \leq 0.001$) групах. Отримані дані демонструють, що військовослужбовці (ЗСУ) є більш агресивними у порівнянні з поліцейськими та військовослужбовцями (Нацгвардія). За шкалою «Індекс ворожості» зафіксований у другій групі показник є вірогідно більшим, ніж у першій ($p \leq 0.001$) та третій ($p \leq 0.05$) групах. Тобто, військовослужбовці (Нацгвардія) характеризується більш вираженим ворожим ставленням до оточення, ніж чоловіки поліцейські та військовослужбовці (ЗСУ). Водночас, отримані результати свідчать, що «Індекс ворожості» у третій групі є вірогідно більшим, ніж у першій групі ($p \leq 0.01$). Це характеризує чоловіків військовослужбовців (ЗСУ) як більш налаштованих на вияви ворожості, ніж чоловіків поліцейських.

Отже, показники агресивності у чоловіків сектору безпеки та оборони мають свою специфіку та особливості. Для поліцейських чоловічої статті найбільш значущими є вербальна агресія та відчуття провини. Для чоловіків військовослужбовців (Нацгвардія) найбільш характерними виявилися заздрощі та почуття провини. У чоловіків військовослужбовців (ЗСУ) домінують ознаки фізичної, вербальної агресії та роздратування.

Результати дослідження форм агресивності у жінок сектору безпеки та оборони наведені в таблиці 3.

Було виявлено, що за шкалою «Фізична агресія» показник, зафіксований у другій групі, є вірогідно більшим, ніж у першій ($p \leq 0.001$) та третій ($p \leq 0.01$) груп. Отримані дані свідчать, що жінки військовослужбовиці (Нацгвардія) є більш схильними до застосування фізичної сили, ніж жінки поліцейські та військовослужбовиці (ЗСУ). За шкалою «Вербальна агресія» показник у другій групі є вірогідно більшим у порівнянні з першою ($p \leq 0.05$).

Отже, жінки військовослужбовиці (Нацгвардія) характеризуються більш істотними вербальним проявами агресії у порівнянні з поліцейськими. За шкалою «Непряма агресія» встановле-

Таблиця 3

Показники форм агресивності у жінок сектору безпеки та оборони (M ± m)

Шкала	Група 1 Поліцейські	Група 2 Військово- службовці (Нацгвардія)	Група 3 Військово- службовці (ЗСУ)	t (1-2)	t (1-3)	t (2-3)
Фізична агресія	2.17 ± 0.91	7.13 ± 0.90	5.48 ± 0.75	3.88***	2.81**	1.41
Вербальна агресія	4.89 ± 0.88	7.62 ± 0.89	7.13 ± 0.77	2.18*	1.92	0.42
Непряма агресія	7.92 ± 0.92	4.51 ± 0.91	7.41 ± 0.81	2.64**	0.42	2.38**
Дратівливість	3.19 ± 0.96	3.18 ± 0.87	5.18 ± 0.79	0.01	1.60	1.70
Негативізм	7.05 ± 0.90	4.89 ± 0.80	3.19 ± 0.74	1.79	3.31***	1.56
Схильність до підозр	5.56 ± 0.93	4.40 ± 0.90	6.27 ± 0.78	0.90	0.58	1.57
Образа	6.38 ± 0.89	7.83 ± 0.89	6.02 ± 0.75	1.15	0.30	1.53
Відчуття провини	4.02 ± 0.91	3.03 ± 0.82	5.39 ± 0.73	0.81	1.17	2.15*

ний у другій групі показник є вірогідно меншим, ніж у першій ($p \leq 0.01$) та третій ($p \leq 0.01$) групах. Тобто, жінкам військовослужбовицям (Нацгвардія) виявилися найменш схильними до реалізації актів опосередкованої агресії та більш готовими відстоювати власну думку відкрито та відверто, ніж респондентки поліцейські та військовослужбовиці (ЗСУ). За шкалою «Негативізм» показник у першій групі є вірогідно більшим у порівнянні з третьою групою ($p \leq 0.001$). Таким чином, жінки поліцейські більш схильні вдаватися до опозиційної манери поведінки, яка характеризується збудливістю та швидкою реакцією, ніж у жінок військовослужбовиць (ЗСУ). За шкалою «Відчуття провини» виявлений у третій групі показник є вірогідно більшим у порівнянні з другою групою ($t = 2.15, p \leq 0.05$).

Можемо сказати, що жінки військовослужбовиці (ЗСУ) виявляють більш істотну схильність до аутоагресивних проявів поведінки, які утворюються на підставі негативних емоцій та власних докорів сумління, ніж жінки військовослужбовиці (Нацгвардія). За шкалами «Дратівливість», «Схильність до підозр» та «Образа» не було встановлено вірогідних відмінностей у досліджуваних групах жінок сектору безпеки та оборони. Отже, роздратування, підозрілість та образа простежуються у всіх жінок попри їх професію. Результати за індексом агресивності та ворожості у жінок сектору безпеки та оборони наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники індексів агресивності та ворожості серед жінок сектору безпеки та оборони (M ± m)

Шкала	Група 1 Поліцейські	Група 2 Військово- службовці (Нацгвардія)	Група 3 Військово- службовці (ЗСУ)	t (1-2)	t (1-3)	t (2-3)
Індекс агресивності	14.11±0.90	17.93 ± 0.89	17.79 ± 0.80	3.02***	3.06***	0.12
Індекс ворожості	11.94±0.91	12.23 ± 0.87	12.29 ± 0.79	0.23	0.29	0.05

Примітки: * – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,05$; ** – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,01$; *** – рівень значущості відмінностей при $p \leq 0,001$.

За шкалою «Індекс агресивності», зафіксований у першій групі показник, є вірогідно більшим, ніж у другій ($p \leq 0.001$) та третій ($p \leq 0.001$) групах. Виходячи з цього, резюмуємо, що із трьох досліджуваних груп жінок, більш схильними до агресивної поведінки виявилися жінки поліцейські. Нормативні показники знаходяться в межах норми. За шкалою «Індекс ворожості» не було зафіксовано вірогідних відмінностей у досліджуваних групах жінок. Тобто, жінки попри їх професійні особливості схильні до ворожої поведінки, які перевищують межі нормативних значень, що дозволяє констатувати їх схильність до надмірної підозрілості, задрощів та гнівних почуттів. Отже, отримані результати у групах жінок сектору безпеки та оборони у проявах форм агресивності мають істотні відмінності та характерні особливості. Поліцейські

характеризуються негативізмом. Непряма агресія виявилася найбільш вираженою у поліцейських та жінок військовослужбовиць (ЗСУ), водночас жінки військовослужбовиці (Нацгвардія) характеризуються найменшим показником за цією шкалою. Жінки різного віку демонструють подібність у проявах дратівливості, схильність до підозр та образи.

Висновки

Дослідження виявило, що серед різних груп чоловіків із сектору безпеки та оборони існують значні відмінності у проявах агресивної поведінки. Військовослужбовці ЗСУ виявилися більш схильними до фізичної агресії та дратівливості порівняно з поліцейськими та військовослужбовцями Нацгвардії. Поліцейські та військовослужбовці Нацгвардії продемонстрували вищу схильність до вербальної агресії, а також частіше відчують докори сумління за свої дії. Військовослужбовці Нацгвардії також показали більшу схильність до заздрощів та негативних почуттів щодо інших у порівнянні з іншими групами. Разом з тим, жодна з груп не виявила значних відмінностей у проявах непрямой агресії, негативізму та підозрливості. На основі отриманих результатів дослідження можна зробити висновок, що серед чоловіків із сектору безпеки та оборони існують значні відмінності у рівнях агресивності та ворожості. Військовослужбовці ЗСУ виявилися найбільш агресивними порівняно з поліцейськими та військовослужбовцями Нацгвардії. Військовослужбовці Нацгвардії демонструють більш виражене вороже ставлення до оточення, ніж їхні колеги з інших груп. Також виявлено, що військовослужбовці ЗСУ більшою мірою схильні до проявів ворожості у порівнянні з поліцейськими.

Дослідження показало суттєві відмінності в рівнях агресивної поведінки серед жінок сектору безпеки та оборони. Жінки військовослужбовиці Нацгвардії виявилися більш схильними до фізичної та вербальної агресії порівняно з жінками поліцейськими та військовослужбовицями ЗСУ. Водночас, вони менш схильні до непрямой агресії, віддаючи перевагу відкритим та відвертим формам вираження власної думки. Жінки поліцейські продемонстрували вищу схильність до негативізму та опозиційної поведінки, тоді як жінки військовослужбовиці ЗСУ проявляють більшу схильність до аутоагресії та відчуття провини. Загалом, роздратування, підозрливості та образа є характерними рисами для всіх жінок у секторі безпеки та оборони незалежно від їхньої професійної належності. Дослідження виявило, що жінки поліцейські демонструють вищий рівень агресивної поведінки за шкалою «Індекс агресивності» порівняно з жінками військовослужбовицями Нацгвардії та ЗСУ. Однак ці показники знаходяться в межах нормативних значень. Щодо індексу ворожості, не було зафіксовано значущих відмінностей між групами, що свідчить про загальну схильність жінок до ворожої поведінки попри їх професійну діяльність. Ця схильність включає надмірну підозрливості, заздрощі та гнівні почуття, перевищуючи нормативні значення. Отримані результати підкреслюють важливість врахування професійної специфіки при розробці програм для зменшення агресивної поведінки та ворожого ставлення серед представників сектору безпеки та оборони.

Для подальших досліджень важливо зосередитися на ретельному аналізі факторів впливу, включаючи психосоціальні умови праці та стресові чинники, для виявлення їх взаємозв'язку з рівнем агресії та ворожості серед працівників сектору безпеки та оборони. Далі, необхідно дослідити міжкультурні відмінності у проявах агресії, розробити та оцінити ефективність психологічних інтервенцій для зниження рівня агресії, а також дослідити довгострокові наслідки професійного стресу та агресивної поведінки.

Подальші дослідження також мають включати вивчення гендерних особливостей у проявах агресії, роль індивідуальних психологічних характеристик та вплив різних форм підготовки та тренувань на рівень агресивної поведінки серед працівників сектору безпеки та оборони.

Література:

1. Білоченко Ю.М. Агресивна поведінка: психологічний вимір проблеми на прикладі закордонних вчених. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності людини в сучасному суспільстві: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції.* (м. Миколаїв, 24 листопада 2021 р.). Миколаїв: МНАУ, 2021. 519 с. С. 352–355.
2. Білоченко Ю.М. Психологічні аспекти агресії у роботі поліції. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму* (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2023. С. 26–28.
3. Коваленко Є.С. Специфіка стильової саморегуляції поведінки у військовослужбовців. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2023. № 15. С. 52–58.
4. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132 с.
5. Пономаренко Я.С. Специфіка моральних засад у військовослужбовців з різним рівнем агресивності. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 5(33). С. 1430–1438.
6. Трачук С.В., Меркур'єв А.І., Івановська О.Е. Вивчення специфіки фізичної підготовки військовослужбовців Нацгвардії у екстремальних умовах. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* 2024. № 4(174). С. 153–158.
7. Alizadeh A., Salimi S.H. Military psychological distress-virtues model. *Romanian Journal of Military Medicine.* 2021. P. 471–480.
8. Boxmeyer C.L., Miller S., Lochman J.E., Romero D.E., Jones S. Features of Reactive Aggression and Use of Mindful Coping Power. *Handbook of Anger, Aggression and Violence / (Eds.).* C.R. Martin, V.R. Preedy, V.B. Patel. Cham: Springer International Publishing, 2023. P. 1859–1882.